

VLADETA JANKOVIĆ
DEJAN MIHAILOVIĆ

BEZ OPOZIVA

Poslednje reči
znamenitih ličnosti

■ Laguna ■

Copyright © 2023, Vladeta Janković
Copyright © 2023, Dejan Mihailović
Copyright © ovog izdanja 2023, LAGUNA

Ilustracija na koricama: *Maratonski glasnik*,
ksilografija iz 1846.

BEZ
OPOZIVA

SADRŽAJ

<i>Reč unapred</i>	11
Avimeleh (V. J.)	13
Samson (V. J.)	15
Saul (V. J.)	18
Anaharsis (V. J.)	22
Fidipid (V. J.)	25
Konfucije (D. M.)	28
Heraklit (V. J.)	33
Pitagora (V. J.)	37
Perikle (V. J.)	41
Anaksagora (V. J.)	45
Sokrat (V. J.)	48
Demosten (V. J.)	51
Arhimed (V. J.)	56
Julije Cezar (V. J.)	60
Ciceron (V. J.)	65
Oktavijan Avgust (V. J.)	69
Isus Hristos (V. J.)	74
Tiberije (V. J.)	79
Arija (V. J.)	83
Agripina (V. J.)	85
Neron (V. J.)	90
Galba (V. J.)	95

Vespazijan (V. J.)	99
Julijan Apostata (V. J.)	103
Muhamed (D. M.)	106
Jan Hus (V. J.)	111
Stefan Lazarević (D. M.)	115
Leonardo da Vinči (D. M.)	119
Nikolo Makijaveli (V. J.)	123
Fransoa Rable (D. M.)	127
Luj XIV (D. M.)	131
Jozef Zis Openhajmer (D. M.)	136
Nikola Doksat de Morez (D. M.)	139
Endru Bredford (D. M.)	145
Volter (D. M.)	149
Volfgang Amadeus Mocart (V. J.)	152
Marija Antoaneta (D. M.)	157
Napoleon Bonaparta (D. M.)	162
Džon Kits (V. J.)	168
Ludvig van Betoven (V. J.)	172
Vilijam Blejk (D. M.)	176
Georg Vilhelm Fridrih Hegel (V. J.)	180
Johan Volfgang fon Gete (V. J.)	184
Aleksandar Puškin (D. M.)	189
Mihail Ljermontov (D. M.)	195
Nikolaj Gogolj (D. M.)	200
Vuk Karadžić (D. M.)	205
Emili Dikinson (V. J.)	208

Karl Marks i Fridrih Engels (D. M.)	211
Oskar Vajld (V. J.)	217
Milan Obrenović IV (D. M.)	222
Aleksandar Obrenović (D. M.)	226
Anton Čehov (V. J.)	233
O. Henri (D. M.)	238
Aleksandar Blok (D. M.)	242
Lenjin (D. M.)	246
Fernando Pessoa (D. M.)	254
Ivan Pavlov (D. M.)	257
Veselin Čajkanović (V. J.)	261
Mahatma Gandi (V. J.)	265
Džordž Orvel (D. M.)	270
Judžin O'Nil (D. M.)	274
Dilan Tomas (D. M.)	277
Mihail Zoščenko (D. M.)	281
Vinston Čerčil (V. J.)	285
Vilijam Saroijan (D. M.)	289
<i>O autorima</i>	293

REČ UNAPRED

Sve što ljudsko biće za života izgovori može biti promenjeno, ispravljeno, skraćeno ili dopunjeno, najzad i opozvano – sve, sem reči izgovorenih neposredno pred smrt. Možda baš zbog te konačnosti, poslednje reči izuzetnih ličnosti oduvek podstiču na zaključke, a s vremenom je nastalo više zbirki takvih iskaza, na raznim jezicima, sa različitim pretenzijama i u raznim oblicima. One su ponekad zasnovane na ideji da se na samrtni izgovara ono što se u životu nije htelo ili smelo reći, ali ih uglavnom obeležava težnja da se značenja oproštajnih iskaza povežu sa životnim učinkom upokojenih, kao neka vrsta sažetka ili više-manje neposredne poruke potomstvu.

U ovakvim zbirkama retko se pravi razlika između autentičnih, posvedočenih iskaza i onih koji su plod naknadnih domišljanja ili uticaja tradicionalnih predubeđenja. Autori izbora koji je pred čitaocem odlučili su da u obzir ravnopravno uzmu i jedan i drugi vid sačuvanog predanja, nastojeći ipak da oprezno ukažu na razliku između potvrđenih oproštajnih reči i, da ih tako nazovemo, apokrifa.

Pokušali smo da, za razliku od postojećih izbora ove vrste, ukratko osvetlimo kontekst u kojem su oproštajne reči izgovorene, ali da pre svega naglasak zadržimo na sažetom prikazu uloge koju su u društvenoj i kulturnoj istoriji svojih epoha odigrale ličnosti unete u ovaj namerno otvoren i svake diskriminacije lišen izbor. Takođe smo težili da čitaoca obradujemo manje poznatim biografskim aspektima, sa ponekad apartnim pojedinostima, za koje verujemo da nisu deo opšte obaveštenosti. Opređeljujući se za izbor kakav je pred čitaocima, nismo se rukovodili samo značajem ličnosti o čijim poslednjim rečima postoje manje ili više verodostojni izvori, nego i smislom i osobenošću same oproštajne izjave. Čitalac bi stoga mogao primetiti da je izbor, ako ne toliko obuhvatan, u najmanju ruku raznovrstan.

Ličnosti koje su ušle u knjigu date su prema hronološkom redosledu, i to po godini smrti.

Svi navodi iz stručne i umetničke literature gde ime prevodioca nije izričito navedeno u našem su prevodu, a ime prevodioca je navedeno prvi put kada se citat pojavljuje.

Vladeta Janković

Dejan Mihailović

AVIMELEH

(XII vek pre n. e.)

GISTAV DORE: AVIMELEHOVA SMRT (1866)

Jedan period istorije Izrailja u *Starom zavetu* se zove Doba sudija. Hronološki, to je otprilike razdoblje između 1200. i 1000. godine pre n. e., a sudije su bile vođe pojedinih plemena, s tim što se za njih kaže da su bile „uticajne ličnosti, bez konkretnog državnog aparata, koje na osnovu ličnog autoriteta preuzimaju ulogu savetnika i pravnog posrednika“, ali je njihova vlast i u drugim područjima života bila praktično apsolutna. Sudija je bilo dvanaest – šest velikih i šest malih. Jedan od njih zvao se Avimeleh. Otac Avimelehov

bio je veliki sudija Gideon, o kojem u *Knjizi o sudijama*, a u prevodu Đure Daničića, piše:

I imaše Gideon sedamdeset sinova, koji izidoše iz bedara njegovijeh, jer imaše mnogo žena. A inoča njegova, koja bijaše u Sihanu, i ona mu rodi sina, i nadje mu ime Avimeleh.

Biblija dalje kazuje da je Avimeleh, iako nezakonit sin, na prevaru pobio svu braću, s tim što je jedan ipak nekako uspeo da izmakne i prokune ubicu. Avimeleh je vladao Sihanom tri godine, kada ga je kletva sustigla, najpre u vidu zavera i pobuna, koje je gušio u krvi, sve dok prilikom opsade jednog utvrđenja neka žena nije sa zidina bacila na njega deo mlinskog kamena, koji ga je smrtno ranio. U starozavetnoj *Knjizi o sudijama* sledi opis Avimelehove smrti, sa poslednjim rečima koje je izgovorio potpuno nesvestan pojma rodne korektnosti, ploda neke daleke budućnosti:

Ali jedna žena baci komad žrvnja na glavu Avimelehu i razbi mu glavu. A on brže viknu momka koji mu nošasaše oružje, i reče mu: IZVADI MAČ SVOJ I UBIJ ME, DA NE REKNU ZA ME: ŽENA GA JE UBILA. I probode ga sluga njegov te umrije. (...)

Tako plati Bog Avimelehu za zlo koje je učinio ocu svojemu ubivši sedamdeset braće svoje.

SAMSON

(XI vek pre n. e.)

JULIJUS ŠNOR FON KAROLSFELD: SAMSON RUŠI HRAM FILISTEJACA

Povest o Samsonu i Dalili jedno je od najpoznatijih i u umetnosti najviše korišćenih starozavetnih predanja, da ovde pomenemo samo Miltonov spev, Hendlov oratorijum i operu Kamija Sen Sansa, ili filmsku sagu Sesila de Mila. Samson je bio sudija, jedan od poslednjih pre no što će Izrailj od teokratske države postati carstvo, a to znači da bi trebalo da je živio oko 1000. godine pre naše ere. Iako bi se po imenu reklo da potiče od nekog bića iz prastarog kulta Sunca, u biblijskoj legendi koja se oko njega stvorila Samson je prikazan

kao nacionalni heroj nadljudske snage, otprilike onako kao u grčkoj mitologiji Herakle, pri čemu sličnost ide dotle da su obojica golim rukama rastrgli lavove. Po starozavetnoj priči, Samson je od rođenja bio nazirej, što je anđeo Božji ovim rečima nagovestio njegovoj majci pre no što će ona zatrudneti:

Jer gle, zatrudnjećeš, i rodićeš sina, i britva da ne prijede po njegovoj glavi, jer će dijete biti nazirej Božiji od utrobe materine, i on će početi izbavljati Izrailja iz ruku Filistejskih.

Biti nazirej značilo je biti posvećenik, čiji je zavet bio da se ne brije i ne podrezuje kosu, a Samsonova čudesna snaga počivala je upravo u kosi. Treba još razumeti da su u vreme o kojem govorimo Izraelci, po kazni Božjoj, četrdeset godina provodili u ropstvu Filistejaca, koji su ih na razne načine zlostavljali i ponižavali. Samson je, kao neka vrsta vođe narodnog otpora, zadavao zavojevaču mnogo nevolja, a u jednoj prilici je, po starozavetnoj priči, magarećom vilicom pobio hiljadu neprijatelja, rekavši potom u veselom ritmu:

...čeljušću magarećom jednu gomilu, dvije gomile, čeljušću magarećom pobih hiljadu ljudi.

Kobnu grešku Samson je napravio kad se oženio lepom, ali podmuklom i potkupljivom Filistejkom Dalilom, koja je, patriotski svesna, na razne načine pokušavala, dok na kraju nije uspela, da od Samsona izmami tajnu njegove nesavladivosti. Zatim, kaže Stari zavet:

...ona ga uspava na krilu svojem, i dozva čovjeka te mu obrija sedam pramena kose s glave, i ona ga prva svlada kad ga ostavi snaga njegova.

Filistejci su se svom arhidušmaninu svetili tako što su ga oslepeli i podvrgli raznim poniženjima, da bi ga na kraju doveli u svoj ogromni hram i naterali da zabavlja slavljeničku masu:

I dozvaše Samsona iz tamnice da im igra i namjestiše ga između dva stupa...

Stojeći između nosećih stubova hrama, gde su se našli „svi knezovi Filistejaca“ i „tri hiljade ljudi i žena“, Samson, kojem je kosa bila ponovo izrasla,

zagrli dva stupa srednja, na kojima stajaše kuća, i nasloni se na njih, na jedan desnom a na drugi lijevom rukom svojom,

Pa onda reče Samson – NEKA UMREM S FILISTEJIMA – i naleže jako, i pade kuća na knezove i na sav narod koji bijaše u njoj; i bi mrtvijeh koje pobi umirući više nego onijeh koje pobi za života svoga.

SAUL

(XI vek pre n. e.)

ELI MARKUZE: SMRT KRALJA SAULA (1848)

U jevrejskoj istoriji takozvano Doba sudija zamenjeno je Dobom carstva, što savremenim jezikom rečeno znači da je svetovna vlast jednog čoveka, monarhija, zamenila svešteničku u do tada teokratski ustrojenom društvu. Prema biblijskom predanju, poslednji sudija u Izrailju bio je Samuilo, koji je pod pritiskom savremenika, ali pre svega po Jahveovom nalogu, morao da izabere prvog cara. Voljom Jahveovom, za budućeg cara bude izabran jedan malo kome poznat mladić, za kojeg Stari zavet kaže da je bio lep i „za glavu viši od sveg naroda“, a zvao se Saul. Dolazi do susreta Samuila i Saula, prema Starom zavetu:

...i kad dođoše na kraj grada, reče Samuilo Saulu: (...) stani malo da ti javim riječ Božiju.

Tada Samuilo uze uljanicu, i izli mu ulje na glavu, pa ga cjelova i reče mu: eto, nije li te pomazao Gospod nad našljedstvom svojim da mu budeš vod?

U početku je Saul bio pravi narodni vladar, koji je orao zemlju pre no što će poći u vojne pohode, a odnosi između njega kao svetovnog i Samuila kao verskog vođe dugo su bili skladni. Međutim, s vremenom je moralo doći do razdora i, ako hoćemo, sukoba interesa, pa je Samuilo tajno pomazao za cara mladog Davida, pod čijom će vladavinom godinama kasnije Izrailj doživeti najveću slavu. Saul za ovo nije znao, ali se osećao ugroženim i sve je češće padao u mračna raspoloženja. Da bi ga oraspoložili, podanici mu dovedoše baš Davida, koji je, pored svih drugih darova, divno svirao harfu i sastavljao stihove toliko uspešno da su njegova dela ostala zapisana u Starom zavetu kao posebna knjiga naslovljena *Psalmi Davidovi*.

I kad bi duh Božiji napao Saula, David uzevši gusle udarao bi rukom svojom, te bi Saul odahnuo i bilo bi mu bolje, jer bi zli duh otišao od njega.

David se ubrzo proslavio i kao junak na bojnopolju jer je, u danas već poslovičnom obračunu, pobedio Golijata. Taj dvoboj ostaće kao arhetipska slika pobeđe spretnosti i hrabrosti nad osionošću i sirovom silom. Sve veća omiljenost Davidova u narodu izazivala je kod Saula sve veće podozre-nje i mržnju, pa je, čak i ne znajući da je mladić tajno već pomazan za cara, činio sve da ga uništi. Slao ga je u najopasnije okršaje, odakle je ovaj – naravno, uz Jahveovu pomoć – uvek

izlazio kao pobednik. Saulov sin Jonatan, jedan od najlepših likova u čitavoj *Bibliji*, iskreno je zavoleo Davida i uzalud pokušavao da prema njemu umilostivi svog ljubomornog i zavidljivog oca, koji je sve teže obuzdavao slepi bes, tako da je čak hitnuo koplje na Davida dok je ovaj pokušavao da ga pesmom oraspoloži.

Sam David inače nije uzvraćao na Saulovu mržnju, bežao je i sklanjao se po bespućima, a u dva maha nije iskoristio priliku da svog progonitelja ubije. Nije bez značaja ni to što je Saul bio u sukobu sa Samuilom – što nije ništa drugo nego večiti sukob svetovne i verske vlasti – pa preko njega i sa sveštenstvom, dok je David sa Samuilom bio u dobrim odnosima i, pored popularnosti u narodu, uživao dragocenu podršku klera.

Sve je to vodilo raspletu do kojeg je došlo u ratnom sukobu Izrailjaca pod Saulovom komandom sa u to vreme moćnim Filistejcima. U bici na „gori Gelvuji“, Filistejci nanese Izrailjcima strašan poraz, kojom prilikom je poginuo pošten i hrabri Jonatan, sa još dvojicom Saulovih sinova. A smrt samoga Saula starozavetna *Prva knjiga o carevima* opisuje ovako:

I boj postade žešći oko Saula, i nadoše ga strijelci, i on se vrlo uplaši od strijelaca.

I reče Saul momku koji mu nošase oružje: IZVADI MAČ SVOJ I PROBODI ME, DA NE DOĐU TI NEOBREZANI I PROBODU ME I NARUGAJU MI SE. Ali ne htje momak što mu nošase oružje, jer ga bješe vrlo strah. Tada Saul uze mač i baci se na nj.

David je, na vest o Saulovoj i smrti svog nesebičnog prijatelja Jonatana, bio iskreno ojađen i tada je izgovorio

tužbalicu retke snage emocije i izraza, što se dobro oseća u Daničićevom prevodu:

Diko Izrailjeva! Na tvojim visinama pobijeni su:
kako padoše junaci?

(...) Gore Gelvujske! Ne padala rosa ni dažd na vas,
i ne rodilo polje za prinose! Jer je tu bačen štit s junaka,
štit Saulov, kao da nije pomazan uljem. (...)

Saul i Jonatan, mili i dragi za života, ni na smrti se
ne rastaviše, lakši od orlova i jači od lavova bijahu. (...)

Kako padoše junaci i propade oružje ubojito!

Napomenimo još, kao kuriozitet, da je, nezavisno od ogromne teološke literature koja se bavi ovom biblijskom epizodom, među modernim psihijatrima i psiholozima bilo dosta nagađanja o uzrocima i prirodi Saulovih neraspoloženja, potištenosti i provala besa, sa zaključkom da je stres kojem je vladar bio izložen prouzrokovao određeni oblik duševnog poremećaja blizak maničnoj depresiji i redovno opasan po okolinu.

ANAHARSIS

(sredina VI veka pre n. e.)

ANAHARSISOV PORTRET NA ITALIJANSKOM BAKROREZU IZ XVIII VEKA

Anaharsis, koga neki antički autori ubrajaju među Sedmoricu grčkih mudraca, potekao je iz Skitije, države koja je u starom veku zauzimala otprilike teritoriju današnjeg Irana i Azerbejdžana. Grci su Skite, naravno, smatrali varvarima i u Atini im poveravali da, bez ikakvih građanskih prava, vrše policijsku službu. Anaharsis je, međutim, bio izuzetak jer je bio prinčevskog porekla, a majka mu je bila Grkinja. Kao takav je stigao u Atinu početkom VI veka pre n. e., u vreme kada je državnik Solon sprovodio reforme koje će dovesti do procvata atinske demokratije. O Anaharsisovom susretu sa Solonom Plutarh (u prevodu Miloša Đurića) piše ovako:

Kada je Anaharsis stigao u Atinu i tu, kažu, došao pred Solonovu kuću, kucao je na vrata i, kad su bila otvorena, stane govoriti da je u Atinu došao kao stranac i da želi sa Solonom sklopiti prijateljstvo. Solon mu odgovori: „Bolje je svoja prijateljstva sklapati kod kuće!“ – „Dobro“, produži Anaharsis, „ti si baš kod kuće, i zato se sa mnom sprijatelji i sklopi glavno prijateljstvo.“

Solon je, razume se, prihvatio ponudu i često se savetovao sa Anaharsisom o zakonima koje se spremao da donese. Ovaj je sa svoje strane trezveno sumnjao da se pisanim zakonom „mogu zaustaviti nepravičnost i grabljivost građana“. Rekao je Solonu:

Takva slova ni u čemu se ne razlikuju od paukove mreže; ona će, istina, zadržati samo slabe i male koji se uhvate, ali moćni i bogati razderaće je!

Osim ove, još jedna Anaharsisova misao kao da se odnosi na naše vreme i sredinu. Pošto je prisustvovao zasedanju atinske skupštine, izjavio je:

Čudim se što u Helena mudraci samo drže govore,
a odluke donose prosti ljudi!

Anaharsis je bio prvi stranac kojem je dodeljeno atinsko državljanstvo, a kažu da mu je bila ukazana i sasvim izuzetna čast da bude posvećen u Eleusinske misterije. Njegova pisana dela nisu sačuvana, ali mnoge jezgrovite, mudre i često duhovite izreke doprle su do nas preko spisa Herodota, Plutarha i Diogena Laertija. Navodimo nekoliko kako ih prenosi ovaj poslednji autor, u prevodu Albina Vilhara:

Anaharsis je rekao da postoje tri vrste grožđa: prvo, grožđe uživanja, zatim grožđe pijanstva i treće, grožđe odvratnosti. Rekao je da se čudi što se u Grčkoj stručnjaci takmiče, a nestručnjaci dodeljuju nagrade. (...) Izrazio je čuđenje kako to da Heleni donose zakone protiv prestupnika, a atlete cene zato što jedni druge tuku.

Izgleda da se Anaharsis bojava plovidbe, pa je „zapazivši da debljina brodskog oklopa iznosi četiri prsta, rekao da su putnici upravo za četiri prsta daleko od smrti“. Sa lepim smislom za humor, rekao je „da su od svih brodova najbezbedniji oni koji su izvučeni na obalu“, a na pitanje da li ima više živih ili mrtvih, odgovorio je pitanjem: „Među koje ubrajaš one koji plove morem?“

Ponosit i čvrst je način na koji je odgovorio nekom nadmenom Atinjaninu koji mu je, nemajući da se podiči ničim osim svoje nacionalne pripadnosti, prebacio da je Skit: „Ako je otadžbina sramota za mene, ti si sramota za svoju otadžbinu.“

Neki antički autori pripisuju Anaharsisu i neke praktične pronalaskе, kao što su sidro i grnčarski točak. Sem toga, zbog njegovog otvorenog i direktnog načina izražavanja, u grčkom jeziku toga vremena ostala je izreka: „Govori kao Skit.“

Posle decenijskog boravka u Grčkoj, Anaharsis se vratio u domovinu, gde nije poživeo još dugo. Diogen Laertije piše:

Pošto je, zbog njegovog oduševljenja za sve što je helensko, izgledalo kao da obara narodne običaje, umro je pogoden strelom koju je odapeo njegov brat dok su bili u lovu. Na samrti je uzviknuo DA GA JE NJEGOV GOVOR SPASAVAO KROZ GRČKU ZEMLJU, ALI DA JE POGINUO OD ZAVISTI U SVOJOJ DOMOVINI.